

İsrail'in Kudüs Politikasının Dini Nedenleri Üzerine Bir Analiz*

Mahmut AYDIN*

An Analaysis on the Religious Reasons of Israel's Jerusalem Policy

Citation/©: Aydın, Mahmut, (2019). An Analaysis on the Religious Reasons of Israel's Jerusalem Policy, Milel ve Nihal, 16 (1), 31-52.

Abstract: As is well known, Muslims regard Jerusalem has been a city of prophets and one of the two significant centers of the belief of tawheed (the oneness of God). Jews associated Jerusalem with the Prophet Abraham and his sons whom they considered to be the first founding ancestors and thus made Jerusalem an indispensable part of their holy history after the exile of Babylon. This paper firstly discusses the religious and political importance of Jerusalem in the light of Jewish scriptures. Afterwards, considering that attached importance it is argued that it will not be possible for those other than Jews to live in Jerusalem if the Jewish arguments about Jerusalem maintained in the Jewish scriptures are insistently maintained by the Jewish consciously and the non-Jewish unconsciously. Lastly, it is clearly pointed out and exemplified that such arguments like "Jerusalem has been established in heaven", "Jerusalem is the gate of universe", and "Jerusalem is the place of resurrection" all help the Jewish Zionist terror policies to clean out non-Jews from all the Palestinian land in order to obtain Jerusalem in particular and the whole Palestinian land in general.

Keywords: Jerusalem, Israel, People of Israel, Israel's Policy of Jerusalem.

* Bu çalışma 23-24 Eylül 2017 tarihinde İstanbul'da düzenlenen *Uluslararası Kudüs Sempozyumu (Dünü, Bugünü, Yarını)* adlı etkinlikte sunulan tebliğin gözden geçirilmiş versiyonudur.

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, [mahmuta@omu.edu.tr].

Atıf/©: Aydın, Mahmut, (2019). İsrail'in Kudüs Politikasının Dini Nedenleri Üzerine Bir Analiz, MİLEL ve NİHAL, 16 (1), 31-52.

Öz: Bilindiği üzere Müslümanlar peygamberler şehri ve Tevhit inancının iki önemli merkezinden biri olması dolayısıyla Kudüs'ü kutsal bir kent olarak kabul etmektedir. Yahudiler ise Kudüs'ü ilk kurucu ata olarak kabul ettikleri İbrahim peygamber ve oğullarıyla ilişkilendirerek Babil sürgünü sonrası oluşturmaya başladıkları kutsal tarihlerinin olmazsa olmaz parçası yapmışlardır. Bu yazıda Yahudi kutsal metinleri ışığında Kudüs'ün Yahudiler için dini ve politik/siyasi önemi öncelikle ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise ortaya konan bu önem üzerinden gerek Yahudiler gerekse farkına varılmadan Yahudi olmayanlar tarafından dillendirilen ve Yahudileri kutsal metinlerinde ifade edilen Kudüs algısıyla paralellik arz eden Kudüs söylemlerinin öne çıkarılmaya devam edilmesi durumunda Kudüs'te Yahudiler dışında başka etnik ve dini grupların bulunmasının mümkün olmadığı tezi ileri sürülmüştür. Son olarak ise Kudüs'ün "gökte inşa edildiği", "arzun kapısı olduğu" ve "ölümden dirilme mekanı" olduğu gibi söylemlerin Yahudilerin özelde Kudüs'e genelde ise tüm Filistin yurduna sahip olma ve bunun için de Yahudi olmayanları bölgeden temizlemeye yönelik terör politikalarına destek olmaktan başka bir işe yaramayacağı örneklerle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, İsrail, İsrailoğulları, İsrail'in Kudüs Politikası.

Giriş

Günümüzde eski Kudüs olarak adlandırılan ve duvarlarla çevrili alanda Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam açısından son derece kutsal kabul edilen dini mekânlar bulunmaktadır. Bu mekânlardan ilki MÖ 10. asırda Süleyman peygamber tarafından inşa edilen, MÖ 586'da Babililer tarafından yıkılan, MÖ 540'lar dolayında tekrar inşa edilen ve 70 yılında Romalılar tarafından tekrar yıkılan Yahudi dini hayatının merkezi olan I. ve II. mabetler ve bu mabetlerin bulunduğu mabet bölgesidir. İkincisi 4. yüzyılda Roma İmparatoru Konstantin tarafından inşaatı başlatılan Kutsal Mezar Kilisesi ve üçüncüsü de Kudüs'ün Hz. Ömer tarafından fethinden sonra Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervân (685-705) tarafından inşa ettirilen Mescidi Aksa ve Kubbet'üs-Sahra adlı dini yapılarıdır. Bu dini yapıların, Kudüs şehri üzerinden Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam arasındaki tarihi ve teolojik bağı ortaya koyduğu, dolayısıyla eğer Kudüs'ün Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlar için anlam ve fonksiyonu ortaya konursa Kudüs konusunda ortak bir temele sahip olunacağı tezinden hareketle Kudüs'te herkesin barış içinde birlikte yaşayabileceği bir ortamın tesis edilebileceği ileri sürülmektedir.

Bu yazıda Yahudi kutsal metinleri ışığında Kudüs'ün Yahudiler için dini ve politik/siyasi önemi öncelikle ortaya konmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise ortaya konan bu önem üzerinden gerek Yahudiler gerekse farkına varılmadan Yahudi olmayanlar tarafından dillendirilen ve Yahudilerin kutsal metinlerindeki Kudüs algısıyla paralellik arz eden Kudüs söylemlerinin öne çıkarılmaya devam edilmesi durumunda Kudüs'te Yahudiler dışında başka etnik ve dini grupların bulunmasının mümkün olmadığı tezi ileri sürülecektir. Zira Yahudilik, başka dini geleneklerin aksine kendini belirli bir toprak parçasına atfeden, hatta onunla sınırlayarak kimliklendiren bir dini gelenektir. Bu toprak parçası Yahudi inancına göre ilkin yurt arayışında olan İbrahim peygambere bizzat Tanrı Yahve tarafından vaat edilmiştir. Daha sonra ise İsrailoğullarını Mısır'daki kölelik hayatından kurtarmak için Tanrı tarafından görevlendirilen Musa peygambere, kavmini alıp İbrahim peygambere vaat edilen bu topraklara götürmesi emredilmiştir. Yahudi inancına göre Tanrı'nın vaadi olan bu topraklar, Kudüs'ün de içinde yer aldığı Filistin topraklardır. Kral Davut, aşağıda göreceğimiz üzere devletleşme sürecince Kudüs'ü ele geçirerek kurduğu İsrail Krallığının merkezi yapmıştır. Oğlu Süleyman ise babası tarafından siyasi merkez yapılan Kudüs'ü "Süleyman Tapınağı" adı verilen Tanrısal mabedi inşa ederek aynı zamanda dini bir merkez haline getirmiştir. Her ne kadar sonraki dönemlerde mabet yıkılmış, inşa edilmiş ve sonra tekrar yıkılmışsa da mabedin inşa edildiği yaklaşık 140 dönümlük bir alanı içine alan "Mabet bölgesi" tarihin her döneminde kutsallığını ve dini merkez olma özelliğini korumuş ve günümüzde de korumaya devam etmektedir.

Kısaca, bu yazıda Yahudi kutsal metin verilerinden hareketle Kudüs'ün kutsallığı ve dini önemiyle ilgili Yahudi söylemleri, telakileri ve iddiaları inceleme konusu yapılarak bunların Kudüs konusundaki mevcut İsrail politikasına muhtemel etkileri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Kudüs'ün İsrail Yurdu Oluşu

Kudüs şehriyle ilgili tarihsel verilere baktığımızda kaynaklarda bu bölgeye ilk yerleşimlerin MÖ 3000 yıllarına dayandığı şeklinde bilgilerin yer almakla birlikte bu bölgede ilk yerleşimlerin Hiksoslar döneminde yani MÖ 1720-1550 dolaylarında olduğu yönünde kanıtlar daha güçlüdür. Kuzey-güney su yolu üzerinde kurulan birkaç

yerleşim biriminden biri olan Kudüs'teki ilk yerleşimler Kudüs tepesi olarak bilinen bölgenin güney batısında olmuştur. MÖ 1400'lerde Filistin bölgesine gelen Hurriler de Kudüs bölgesinde yeni yerleşim alanları oluşturmuşlardır. Nitekim kadim Mısır'ın önemli tarihi kaynaklarından biri olan *Tel el-Amarna* mektuplarında MÖ 1400'lerde Kudüs'ün Mısır'a bağlı olduğu ve dönemin Mısır yönetimi tarafından atanan bir idareci vasıtasıyla Kudüs ve civarının (Filistin bölgesinin) idare edildiği bilgisine yer verilmektedir.¹ Dahası bu mektuplarda Kudüs bölgesinden Kenan site devleti olarak bahsedilmekte ve burada yaşayan halktan da *Apirular* diye söz edilmektedir.² Kudüs şehrinin İsrailoğullarıyla ilişkilendirilmesi İsrail krallığının kurucusu olarak kabul edilen Davut Peygamberin bu şehri alıp krallığının başkenti yapmasıyla başlar. Fakat Yahudi kutsal metinlerinde Kudüs ilk kurucu ata/patriyark olarak kabul edilen İbrahim peygamber ve oğullarıyla ilişkilendirilerek şehre kutsallık ve kadimlik kazandırmaya çalışılmıştır. Nitekim Babil sürgünü (MÖ 586) sonrasında bir Yahudi kimliği inşa etmek için oluşturulan Yahudi kutsal metni Tanah'ın ilk kitabı olan Tekvin'de "ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git"³ hitabıyla Tanrı'nın yurt arayışında olan İbrahim peygamberi Filistin topraklarına dolayısıyla da Kudüs'e yönlendirdiğini ileri sürmektedir. Dahası bu kutsal metinde Tanrı İbrahim peygambere yeni yurt yeri olarak Kudüs ve civarını göstermekle kalmamış ilave olarak ona şu vaatte de bulunarak İsrail halkının Tanrı'nın seçkin kavmi olacağını da ilan etmiştir: "Seni büyük bir ulus yapacağım, Seni kutsayacak, sana ün kazandıracığım, Bereket kaynağı olacaksın. Seni kutsayanları kutsayacak, Seni lanetleyeni lanetleyeceğim. Yeryüzündeki bütün halklar Senin aracılığınla kutsanacak".⁴

Yahudi düşüncesine göre Tanrı'nın İbrahim peygamber ile yaptığı bu ahitle Kudüs ve civarı vaat edilmiş toprak statüsüne, İsrailoğulları da Tanrı'nın seçilmiş kavmi olma bahtiyarlığına

---

¹ Bkz., Simon Sebag Montefiore, *Jerusalem: The Biography*, (London Weidenfeld & Nicolson 2011); Karen Armstrong, *Jerusalem: One City Three Faiths*, (New York: Ballentine Books, 2005).

² *The el-Amarna*, trans.: Anson F. Rainey, (Leiden: Brill, 2015), ss. 1104-1125 (Burada bahsedilen bilgiler 285-290 sayılı mektuplarda yer alan ifadelerden elde edilmiştir).

³ Tekvin, 12: 1.

⁴ Tekvin, 12: 2-3.

kavuşmuştur. Yine Tekvin kitabında yer alan bilgilere göre İbrahim peygamber oğlu İshak'ı, daha sonra Süleyman peygamberin kendi adıyla anılan Mabedi inşa ettirdiği Moriah dağına götürerek Tanrı'ya kurban etmek istemiş ve eşi Sara'yı da Kudüs'te mezar yeri olarak satın aldığı Makpela mağarasını gömmüştür. İbrahim peygamber vefat ettiğinde oğulları İshak ve İsmail'in babaları İbrahim'i de Sara'nın gömüldüğü bu mağaraya defnettikleri de Tekvin kitabında ifade edilmektedir.⁵ Yine Tekvin kitabında ifade edildiğine göre daha sonra İshak ve eşi Rebeka ile Yakup ve eşi Lea da aynı mağaraya gömülmüşlerdir. İsrailoğullarının ilk kurucu atası İbrahim peygamber ve eşi ile sonraki kurucu atalar olan oğlu İshak ve onun oğlu Yakup ile eşleri Rebeka ve Lea'nın Kudüs bölgesine gömüldükleriyle ilgili Tekvin kitabında yer alan bu bilgiler Davut peygamber döneminde değil, daha patriyarklar/kurucu atalar döneminde Kudüs ve civarına yerleşerek burayı yurt edindiklerini ifade eden ilk örnekler olması bakımından önemlidir.

Kudüs ve civarının bizzat Tanrı tarafından İsrailoğullarına vaat edildiği hatta verildiğiyle ilgili Tekvin kitabında yer alan bir diğer anlatıda da İshak'ın kutsadığı oğlu Yakup'tan Harran bölgesine giderek orada evlilik yapmasını talep ettiğinde yola çıkan Yakup'un gece bilmediği bir yerde konakladığı ve rüyasında göklere uzanan bir merdivenin başında hemen yanı sıra duran Tanrı'nın kendisine şu taahhütte bulunduğu ifade edilmektedir:

'Atan İbrahim'in, İshak'ın Tanrısı RAB benim' dedi, 'Üzerinde yattığın toprakları sana ve soyuna vereceğim. Yeryüzünün tozu kadar sayısız bir soya sahip olacaksın. Doğuya, batıya, kuzeye, güneye doğru yayılacaksınız. Yeryüzündeki bütün halklar sen ve soyun aracılığıyla kutsanacak. Seninle birlikteyim. Gideceğin her yerde seni koruyacak ve bu topraklara geri getireceğim. Verdiğim sözü yerine getirinceye kadar senden ayrılmayacağım'. Yakup uyanınca, RAB burada, ama ben farkına varamadım diye düşündü. Korktu ve

⁵ Bkz., Tekvin, 25: 9-10. Yine Tekvin 'de İshak ve eşi Rebeka ile Yakup ve eşi Lea'nın da İbrahim peygamberin gömüldüğü Makbela mağarasına defnedildiği ifade edilmektedir (Bkz., 49;31; 50:13). Armstrong'a göre bu durum Yahudi tarihinde patriyarklar olarak bilinen kurucu atalar döneminde İsrailoğullarının Kudüs ve civarına yerleştiğinin açık göstergesidir. (Bkz., Armstrong, *Jerusalem*, s. 25, 28). Kudüs'ün kutsal mekan olması ve bunun Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam açısından anlamı ile ilgili geniş bilgi için (Bkz., Rabia Mert, *Kutsal Bir Mekan Olarak Kudüs*, Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2018).

Ne korkunç bir yer!” dedi, Bu, Tanrı’nın evinden başka bir yer olamaz. Burası göklerin kapısı.⁶

Yahudi düşüncesine göre Yakup’un “burası Tanrı’nın evinden başka bir yer olamaz” ifadesinde kastedilen mekân, Kudüs şehri ve bu şehirde Süleyman peygamber döneminde inşa edilen Mabet alanıdır.

Filistin yurdunda yaşanan kuraklık ve kıtlık üzerine Yusuf peygamber vasıtasıyla Mısır’a göç etmek zorunda kalan İsrailoğulları yaklaşık 400 yıl burada kaldıktan sonra tekrar İbrahim peygambere vaat edildiğine inanılan Filistin topraklarına dönmek üzere Musa peygamberin önderliğinde MÖ 1200’lü yıllarda Mısır’ı terk etmişlerdir. Bu olay Yahudi tarihinde Mısır’daki esaret hayatından kurtulup özgürleşmenin ifadesi anlamında “Çıkış” olarak adlandırılmaktadır. Mısır’dan çıkıştan sonra Sina çölünde yaklaşık 40 yıl geçirmek zorunda kalan Musa peygamber bu süre zarfında Sina dağında Tanrı Yahve ile ilkin -yukarıda ifade ettiğimiz üzere- İbrahim peygamber ile yapıldığına inanılan yurt ahdini yenilemiştir. Hatta bu süreçte Musa peygamber Mısır çıkışı sonrası tekrar yurt edilecek topraklara nasıl yerleşileceği ve Tanrı Yahve ile ilişki içinde nasıl yaşanılacağıyla ilgili Tanrı’dan bir takım şer’i hükümler almış ve bu şekilde yurt vaadine şeriat boyutu da ilave edilerek artık şeriat merkezli bir Tanrısal vaade evrilme söz konusu olmuştur.⁷ Nitekim bu dönüşümün bir sonucu olarak Musa peygamber daha Filistin yurduna girilmeden çöldeyken “toplanma çadırı”⁸ adı altında portatif bir mabet kurulmasını sağlayarak bir anlamda daha sonra Süleyman peygamber döneminde Kudüs’te inşa edilecek olan *Süleyman Mabedinin* ilk adımını atmıştır. Yahudiler çölde ibadet için inşa edilen bu toplanma çadırının Süleyman peygamber tarafından kendi adıyla inşa edilen Mabedin prototipi olduğuna inanılmaktadır.

Musa peygamberin vefatı sonrası yerine geçen Yeşu önderliğinde Filistin yurduna giren İsrailoğulları bir müddet kabile federasyonu şeklinde yaşamış daha sonra ise Davut’un kral olarak tayin edilmesiyle günümüzde de özlem duyulan İsrail Krallığı kurulmuş ve Kudüs şehri de bu krallığın başkenti yapılmıştır. Davut döne-

---

⁶ Tekvin, 28: 12-17.

⁷ Bkz., Çıkış, 23.

⁸ Bkz., Çıkış, 26.

mine kadar *Yebus* adıyla anılan Kudüs şehri Davut'un kenti alıp başkent yapmasıyla artık *Davoud Şehri (Ir-Davoud)* olarak isimlendirilmeye başlanmış,⁹ ancak bu isim tarihsel süreçte fazla yaygınlik kazanamamıştır. Bu noktada Davut'un neden Kudüs'ü başkent yaptığı sorusu da yanıt beklemektedir. Kaynaklara baktığımızda Kudüs'ün sahip olduğu coğrafi ve stratejik konumu yanında şehrin kutsal bir alan olmasının da bu seçimde etkili olduğu ifade edilmektedir. Ancak Yahudi kutsal metinleri dışındaki kaynaklara baktığımızda kutsal bir mekân olmasından dolayı değil, Davut'un birleştirerek İsrail krallığını kurduğu Yahudi kabilelerinin hiçbirine ait olmaması dolayısıyla hepsinin başkent olarak üzerinde anlaşabilecekleri bir şehir olmasından dolayı Kudüs şehrini kurulan krallığın başkenti yaptığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Kudüs'ün başkent olmasından sonra Sina çölündeyken inşa edilen ve Tanrı Yahve'nin varlığının sembolü olarak kabul edilen Ahit Sandığının Kudüs'e getirilmesi ve sonrasında da bizzat Davut tarafından belirlenen mekâna oğlu Süleyman tarafından *Bet Amiktaş* adı verilen Süleyman Mabedini inşa etmesiyle Kudüs, İsrailoğulları tarafından artık bir kutsal mekân olarak görülmeye başlanmıştır. Bu süreçten sonra da kutsallığını pekiştiren ve onu diğer kutsal mekânlardan ayıran kutsal metinlerde yer alan mitolojik söylemler havada uçuşmaya başlamıştır. Örneğin yukarıda gördüğümüz gibi Davut peygamberin şehri kurduğu krallığın başkent yapmasıyla adından söz edilmeye başlanan Kudüs şehri, Babil sürgünü sonrası oluşturulmaya başlanan Yahudi kutsal metinlerinde birden ilk kurucu ata İbrahim peygamber ve onun soyundan gelen diğer kurucu atalarla ilişkilendirilerek şehre özel ve tanrısal bir kutsal köken oluşturulma yoluna gidilmiş ve bu kutsal şehir olarak zikredilmeye başlanmıştır.¹⁰ Yahudi kutsal metinlerinin yorumu olan Midraşlarda Kudüs şehrinin kutsallığının şehrin ilk kuruluşuna dayandığı ifade edilmektedir. Örneğin Çıkış 14:8'in yorumunda Midraş Rabbah, Âdem peygamberin Kudüs'teki mezbah alanından alınan topraktan yaratıldığını ifade ederek şehri ilk insanın yaratılışıyla ilişkilendirerek onun merkeziliğine vurgu yapmaktadır.¹¹ Dahası bu yorum

⁹ II. Samuel, 5: 6-9; Flavius Josephus, *The Works of Josephus*, trans.: William Whiston, (America: Hendrickson, 1999); *Antiquities of the Jews*, 1: 6: 2. 1

¹⁰ Bkz., Yeşaya, 52: 1.

¹¹ *Midrash Rabbah*, Genesis, trans.: H. Freedman, (London: The Sancino Press, 1961), 1: 115.

Âdem'in toprağının alındığı yerin ilk insanın yaratılışından önce var olduğunu ima ederek şehrin kadimliğini de ima etmektedir. Nitekim Yahudi kutsal metinlerine göre Âdem'in oğulları Habil ve Kabil ile Nuh ve oğullarının Tanrı'ya kurban sundukları mezbah da ilk insan olan Âdem yaratılırken toprağından alınan bu yerdir.¹²

Kudüs'ün Yahudi İbadet Hayatının Merkezi Olması

Kral Davut'un Kudüs şehrini kurduğu İsrail krallığının başkenti yaparak devletin siyasi ve idari merkezi yapmasının hemen ardından onu dini bir merkez yapmak için de harekete geçmiştir. Eski-Ahit'in II. Samuel kitabında anlatıldığına göre Tanrısal vahyi ihtiva eden yazıların içinde bulunduğu Ahit sandığının da artık görkemli bir evi olması gerektiği gerekçesiyle kral Davut, dönemin peygamberlerinden Natan'a "Bak ben sedir ağacından yapılmış bir sarayda oturuyorum. Oysa Tanrı'nın Ahit Sandığı bir çadırda duruyor" deyince Natan'da ona "Git, tasarladığın şeyi yap, çünkü Rab seninledir" şeklinde karşılık vermiştir. Ancak daha sonra geceleyin Rab Natan'a tezahür ederek şöyle demiştir:

... Git kulum Davut'a şöyle de: 'Rab diyor ki, oturmam için bana sen mi tapınak yapacaksın? İsrail halkını Mısır'dan çıkardığım günden bu yana konutta oturmadım. Bir çadırda orada burada konaklayarak dolaşıyordum. İsraililerle birlikte dolaştığım yerlerin herhangi birinde, halkım İsrail'i gütmesini buyurduğum İsrail önderlerinden birine, neden bana sedir ağacından bir konut yapmadınız diye hiç sordum mu?' Şimdi kulum Davut'a şöyle diyeceksin: 'Her Şeye Egemen RAB diyor ki, halkım İsrail'e önder olasın diye seni otlaklardan ve koyun gütmekten aldım. Her nereye gittiysen seninleydim. Önünden bütün düşmanlarını yok ettim. Adını dünyadaki büyük adamların adı gibi büyük kılacağım. Halkım İsrail için bir yurt sağlayıp onları oraya yerleştireceğim. Bundan böyle kendi yurtlarında otursunlar, bir daha rahatsız edilmesinler. Kötü kişiler de halkım İsrail'e hakimler atadığım günden bu yana yaptıkları gibi, bir daha onlara baskı yapmasınlar. Seni bütün düşmanlarından kurtarıp rahata kavuşturacağım. 'RAB senin için bir soy yetiştireceğini belirtiyor: Sen ölüp atalarına kavuşunca, senden sonra soyundan birini ortaya çıkarıp krallığını pekiştireceğim. Adıma bir tapınak kuracak olan odur. Ben de onun krallığının tahtını sonsuza dek sürdüreceğim. Ben ona baba olacağım, o da bana

¹² Fuat Aydın, "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", *Eskiyeni*, 37, 2018, ss. 114-115.

oğul olacak. Kötülük yapınca, onu insanların değneğiyle, insanların vuruşlarıyla yola getireceğim. Ama senin önünden kaldırdığım Saul'dan esirgediğim sevgiyi hiçbir zaman esirgemeyeceğim. Soyun ve krallığın sonsuza dek önümde duracak; tahtın sonsuza dek sürecektir.¹³

Bu pasajdan hareket eden Yahudi araştırmacılara göre Davut'un mabet yapma isteği İsrail krallığını tesis etme sürecinde çok kan döktüğü için Tanrıya atıfta bulunularak Yahudi dini önderleri tarafından uygun görülmez. Dahası Kral Davut'a bu görevin Tanrı tarafından, adı barış anlamına gelen *şalom* kelimesinden türeyen oğlu Süleyman'a verildiği, dolayısıyla mabedi yapma görevinin ona ait olduğu ifade edilir. Kral Davut'un vefatından sonra krallığı devralan oğlu Süleyman da kendisine verilen mabet inşa etme görevi doğrultusunda ilk işi Kudüs'ü Yahudi dini hayatının merkezi yapacak olan *Bet Amiktaş* olarak adlandırılan ünlü Süleyman Mabedini inşa etmek olmuştur. Bu noktada şu hususun da altını çizmekte fayda görüyoruz: Yahudi kutsal metinleri mabedin kan döken biri tarafından değil, bir barış insanı olarak tanıtılan oğlu Süleyman tarafından inşa edildiğini ima etmek için bu görevi kral Süleyman'a tevdi etse de mabedin yerinin kral Davut tarafından belirlendiğini ve nasıl inşa edileceğinin yani planının da bizzat Tanrı tarafından Davut'a daha öncesinden bildirildiğinin altını çizerler.¹⁴ Mabedin inşasıyla ilgili Yahudi kutsal metinlerinde yer alan bu bilgiler Süleyman'ın inşa ettiği mabedin Tanrı Yahve'nin yönlendirmesiyle yapıldığı ve bu özelliğiyle O'nunla iletişimin sağlandığı kutsal bir mekân olması dolayısıyla Yahudi dini hayatının odak noktası olarak inşa edildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Krallığın 4. yılında Süleyman'ın mabedi inşa etmesinden sonra bu mekân artık Yahudi ibadetlerinin ve dini törenlerinin icra edildiği yegâne merkez haline getirilmiştir. Bu durum da Yahudiliğin mabet merkezli bir din olmasını sağlamıştır. Dahası mabedin inşasıyla birlikte Kudüs, Yahudiler için hem siyasi hem de dini bir merkez haline gelmiş ve Yahudi dini hayatı ve bu hayatı düzenleyen dini kurallar da artık mabet merkezli olarak şekillendirilmiştir. Bu çerçevede 248'i emir ve 365'i yasaklardan oluşan 613 dini hü-

¹³ 1. Tarihler, 17: 4-14.

¹⁴ Bkz., 2. Samuel, 24 : 16-25; Simon Goldhill, *The Temple of Jerusalem*, (Cambridge: Harvard University Press, 2005), s. 47.

kümden (*mitzvot*) müteşekkil Yahudi dini hukukunun mabet yıkıldığı için artık sadece 270'inin uygulanabilir durumda olduğunun Yahudiler arasında yaygın olduğunu düşündüğümüzde mabedin dolayısıyla da Kudüs'ün Yahudi dini hayatı için ne derece önemli hatta hayati olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.¹⁵ Örneğin Yahudi dini hayatında İbrahim Peygamberden itibaren oldukça önemli bir yer işgal eden kurban yani Tanrı Yahve'ye sunu takdim etme uygulaması, II. Mabedin yıkılmasından (MS 70) sonra mabet tekrar inşa edilinceye kadar ertelenmiştir. Çünkü Yahudi inancına göre kurban ibadetinin sadece mabette yerine getirilmesi mümkün olduğundan mabet yıkıldıktan sonra onu temsilen ihdas edilen sinagoglarda/havralarda ancak kurban dışındaki ibadetlerin yerine getirilmesi söz konusudur. Kurban dışında mabede saygı ve onu koruma, mabetteki özel görevler¹⁶ gibi mabet merkezli pek çok hukuki hüküm de mabet tekrar inşa edilinceye kadar Yahudilikte ertelenmiş durumdadır.

Kurban yanında Tanrı Yahve'ye yapılan dualarda da Kudüs ve mabet yine odak nokta konumundadır. Çünkü Yahudi kutsal metinlerinde yer alan "evime 'bütün ulusların dua evi' denilecek" şeklindeki ifadeyle mabedin aynı zamanda dua evi olduğunun altı çizilmektedir.¹⁷ Yahudi kutsal metinlerinde ilk mabedin yıkılmasından sonra Babil'de sürgünde bulunan Daniel peygamberin günde üç defa Kudüs'e doğru dua ettiğinden bahsedilmesi¹⁸ mabet yokken de Yahudilerin Kudüs'e dolayısıyla da mabet alanına dönerek ibadet ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Hem mabet dönemlerinde hem de mabedin yıkılmasından sonra Yahudilerin dualarını Kudüs'e dolayısıyla da mabedin bulunduğu istikamete dönerek yapmaları Kudüs'ün Yahudilerin kiblesi konumunda olduğunu gözler önüne sermektedir. Yahudilerin dua ederken mabede yönelme uygulaması Süleyman peygamberin mabedin açılışında yaptığı duaya dayandırılmaktadır. Yahudi inancına göre Süleyman peygamber Yahudilerin mabede dönerek yaptıkları duaların kabul olması için

---

¹⁵ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, (İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2001) c. 2, s. 415.

¹⁶ Bkz., Çıkış, 25: 8, 30, 30: 12-13; Levililer, 17: 3-4, 19: 30; Sayılar, 18: 4, 18: 5, 23; Levililer, 16: 2; Sayılar, 5: 3; Tesniye, 23: 11; Sayılar, 28: 3; Sayılar, 28: 9; Levililer, 23: 36; Sayılar, 28: 26-27; Tesniye, 14: 22.

¹⁷ Bkz., İşaya, 56: 7; Yeremya, 7: 11.

¹⁸ Daniel, 6: 10.

bizzat kendisi mabette halkının önünde dua etmiştir.¹⁹ Talmud'da diasporadaki bir Yahudi'nin *Eretz İsrail'e* yani Tanrı Yahve'nin Yahudilere vaat ettiği inanan Filistin topraklarına, *Eretz İsrail'deki* Yahudi'nin Kudüs'e, Kudüs'teki Yahudi'nin Mabede ve Mabetteki Yahudi'nin de kutsallar kutsalı olan Torah rulolarının muhafaza edildiği dolaba (*Aron ha Kodeş*) yönelerek dua etmesi gerektiği ifade edilmektedir.²⁰

Süleyman peygamber sonrası İsrail krallığının İsrail ve Yahuda şeklinde ikiye bölünmesi ve Süleyman Mabedi'nin içinde yer aldığı Yahuda krallığının MÖ 586'da Babil kralı Nabukadnazar önderliğindeki Babil ordusu tarafından yıkılmasından sonra Kudüs işgal edilmiş ve mabette yerle bir edilmiştir. Bu olaydan yaklaşık 40-50 yıl sonra İran kralı Cyrus'un/Koreş'in Babillileri mağlup edip Kudüs'ü ele geçirmesinden sonra Babil sürgününden dönen bir kısım Yahudi'nin yıkılan mabetlerini tekrar inşa etmesine rağmen Yahuda krallığının ve ilk mabedin yıkılması Yahudi tarihi açısından temel bir kırılma noktasını temsil etmektedir. Çünkü bu olay Yahudi tarihinde adetsizliğe alışma, Kudüs'ün ve mabedin özlemine çekme ve hem Kudüs'e hem de mabede tekrar kavuşma yönünde her zaman ümitvar olmak gerektiği bilincinin Yahudiler arasında yerleşmesinin ilk adımını teşkil etmektedir. Bu durum *Mezmurlar* kitabında Babil'e sürgün edilen Yahudilerin ağzından şu şekilde ifade edilmektedir:

Babil ırmakları kıyısında oturup Siyon'u andıkça ağladık; Çevredeki kavaklara Lirlerimizi astık. Çünkü orada bizi tutsak edenler bizden ezgiler, Bize zulmedenler bizden şenlik istiyor, 'Siyon ezgilerinden birini okuyun bize!' diyorlardı. Nasıl okuyabiliriz RAB'bin ezgisini El toprağında? Ey Yeruşalim, seni unutursam, Sağ elim kurusun. Seni anmaz, Yeruşalim'i en büyük sevincimden üstün tutmazsam, Dilim damağıma yapışsın! Yeruşalim'in düştüğü gün, 'Yıkın onu, yıkın temellerine kadar!' Diyen Edomlular'ın tavrını anımsa, ya RAB. Ey sen, yıkılası Babil kızı, Bize yaptıklarını Sana ödetecek olana ne mutlu! Ne mutlu senin yavrularını tutup Kayalarda parçalayacak insana!²¹

¹⁹ Bkz., I. Krallar, 8: 13, 27.

²⁰ Babylonian Talmud, *Berakoth*, II, 30a, 6-9. <http://www.come-and-hear.com/berakoth/index.html> (Çevrimiçi, 15.03.2019)

²¹ Mezmurlar, 137: 1-9.

Yahudilerin dua ve ibadetlerinde kible olarak Kudüs'e dönme-leri aynı zamanda Kudüs'ün tekrar kendilerinin olacağı ve burayı hem devletlerinin başkenti yaparak siyasi hem de mabedi tekrar inşa ederek dini bir merkez yapma yönündeki arzu ve ümitlerini ifade etmekte ve onları besleyerek sürekli canlı kalmalarını sağla-maktadır. Dahası Kudüs Yahudiler için sadece siyasi ve dini bir merkez değil, aynı zamanda göksel krallıkla yeryüzü krallığının kavşak noktasıdır. Bundan dolayı Kudüs, Yahudi kutsal kitap lite-ratüründe kâinatın merkezi ve odak noktası olarak da tanımlan-maktadır.²² Örneğin Midraş literatüründe Kudüs'ün kutsallığı ilk kuruluşuna kadar götürülmektedir. Bu bağlamda Midraş Rab-bah'da Kudüs şehrinde Âdem peygamber yaratılmadan önce var ol-duğu varsayılan Tanrı'ya kurban sunum yeri olan mezbahın bulunduğu alandan alınan toprakla yaratıldığı iddia edilmiştir.²³ Yine bir adı da *Şalem* olan Kudüs şehrinin dünyadaki yerleşim yer-lerinin en gözde olanı olduğu ve onun bir anlamda İslam geleneğin-deki Levh-i Mahfuz algısına denk olarak kabul edebileceğimiz Tanrı'nın *şekinasının* ikametgâhı olan göksel mabedin tam hizasında inşa edildiği de Yahudiler tarafından belirtilmektedir. Yahudi kay-naklarında Kudüs'ün kutsallığıyla ilgili yer alan bu ifadeler Ku-düs'ün İsrailoğullarının kurucu ataları tarafından tarihsel süreçte kutsallaştırılmadığı, aksine bizatihi kutsal olduğu için Âdem pey-gamberin buradan alınan toprakla yaratıldığı ve kurucu ataların da burada Tanrı'ya kurban sundukları ima edilmektedir.²⁴

Hac Mekânı Olarak Kudüs

Dini geleneklerin çok büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi Yahudi-likte de kutsal kabul edilen yerlerin dini amaçlı olarak ziyaret edil-mesi anlamında hac ibadeti söz konusudur. Yahudilikte hac ibadeti Musa peygamber döneminde Mısır'dan çıkış ve vaat edilen toprak-lara girmeden önce çöldeki yaşamla ilişkilendirilen Fısıh, Sukkot ve Şavuot festivalleriyle ilişkili olarak yılda üç kez Kudüs şehri ziyaret

²² Nitza Rosovsky, *City of the Great King: Jerusalem from David to the Present*, (Camb-ridge: Harvard University Press, 1996), s. 73.

²³ *Midrash Rabbah*, Genesis, 1: 115. Keza, Adem Peygamberin yaratıldığı toprağın alındığı iddia edilen mezbah alanında Adem'in oğulları Habil ve Kabil'in, Nuh peygamber ve oğullarının Tanrı'ya sunu/kurban takdim ettikleri ve İbrahim Pey-gamberin de oğlu İshak'ı Tanrı'ya kurban etme teşebbüsünde bulunduğu yer ol-duğu Yahudi kaynaklarında ifade edilmektedir. (Pirkei de Rabbi Eliezer, 31).

²⁴ Bkz., Aydın, "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", ss. 112-113.

edilerek yerine getirilen bir ibadettir. Talmud'da Kudüs'ün hac mekânı olmasından bahsedilirken şehrin kutsallıkla kurulan bağ vurgulanmaktadır. Bu kutsallığı güçlendirme adına Yahudilerin hac için Kudüs'e geldiklerinde şehirde yoğun bir kalabalık olmasına karşın insanların secde edecek yer bulmakta zorlanmadıkları ve bunun mabetteki on mucizeden biri olduğu Talmud metinlerinde ifade edilmektedir.²⁵ Yine Talmud'da ziyaret edilmesini teşvik için Kudüs'ü görmeyen kimsenin hayatında hiç güzel bir şehir görmediği şeklinde ifadelere de yer verildiği görülmektedir.²⁶

70 yılında mabedin ikinci kez yıkılışı ve Yahudilerin artık mabetsiz kalmalarından sonra yukarıda ifade ettiğimiz üzere kurban ibadeti ertelenmiş ancak hac ibadeti ertelenmeyerek icra edilmeye devam edilmiştir. Bu çerçevede Kudüs'ü ziyaret eden Yahudiler mabetten geriye kaldığına inanılan "ağlama duvarı" olarak bilinen batı duvarına giderek orada hem mabedin olmamasından duydukları üzüntüyü ifade etmekte hem de mabedin tekrar yapılması yönündeki ümitlerini canlı tutmaya devam etmektedir.²⁷ Günümüzde de bu uygulama devam ettirilmektedir.

Yeniden Diriliş Mekânı Olarak Kudüs

Kudüs şehri Yahudiler tarafından sadece siyasi ve dini merkez değil, aynı zamanda eskatolojik yani dünyanın sonu ile ilgili olayların ve ölümden dirilişin gerçekleşeceği merkez olarak da tasavvur edilmektedir. Bu kapsamda Yahudi geleneğine göre dünyanın yaratılışıyla başlayan, Süleyman Mabedinin ve yıkılmasından sonra yerine ikinci mabedin inşası ve nihayetinde 70 yılında onun da tahribi ile devam eden ve dünyanın sonuna doğru Davut soyundan gelecek olan kral Mesih'in Büyük İsrail'i kurması ve mabedi tekrar inşa etmesiyle nihayete erecek olan tüm büyük olaylar ya bizzat Kudüs'te meydana gelecek ya da Kudüs ile ilintili olarak cereyan edecektir. Dahası Yahudi inancına göre dünya hayatının son bulmasından sonra gerçekleşecek olan yeniden dirilme hadisesi de Kudüs'te vuku bulacaktır. Böyle bir inancın Yahudilik bünyesinde ortaya çıkmış olmasının en önemli nedenlerinden biri, kral Davut döneminde

²⁵ *Babylonian Talmud*, Yoma, II, 21a (<https://juchre.org/talmud/yoma/yoma1-htm#21a>)

²⁶ *Babylonian Talmud*, Suka, IV, 51b, (<https://juchre.org/talmud/sukkah/sukkah3-htm#chap04>)

²⁷ Shmuel Safrai, "Pilgrimage", *Encyclopedia of Judaism*, XVI, eds.: Joseph Neusner, Alan J. Avery-Peck & William Scott Green, (Leiden: Brill, 1999), s. 155.

kurulan ve başkenti Kudüs olan Büyük İsrail krallığının ve Yahudi dini hayatının merkezi olması hasebiyle Yahudilik ve Yahudiler için hayati öneme sahip olan Mabedin yıkılmış olmasıdır. Çünkü Filistin yurdundan dolayısıyla da Kudüs'ten uzak kalma, yani dini ve siyasi hayatın merkezi olan mabetten yoksun diasporada yaşamak zorunda kalma, Yahudileri, bu dünya hayatında olmazsa da en azından ölüm sonrasında bir gün tekrar Kudüs şehri ile buluşma beklentisine sevk etmiş olmalıdır. Bu beklenti de Yahudilikte Davut soyundan bir kral Mesih'in gelip Kudüs'ü özgürleştirerek ve mabedi tekrar inşa ederek İsrail Krallığının merkezi yapacağı şeklindeki kurtarıcı/Mesih inancının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Süleyman peygamberin vefatından sonra oğulları arasında yaşanan taht kavgaları ve iç karışıklıklar sonucunda Davut'un kurduğu Büyük İsrail Krallığı Kuzey (İsrail) ve Güney (Yahuda) şeklinde ikiye bölünmüştü. Kuzey Krallığının Asurlular tarafından yıkılmasından sonra bu krallık bünyesinde yaşayan 10 Yahudi kabilesinin asimile edilmesine karşın Babilliler tarafından yıkılan ve önderlerinin Babil'e sürgün edildiği Güney Krallığı bünyesinde ise İşıya, Yeremya ve Hezekiel gibi önderlerin gelecekte Kudüs merkezli olarak Yahudi krallığının tekrar tesis edileceği yönündeki kehanetleri ve teşvikleriyle krallığının gelecekte mutlaka kurulacağı inancının Yahudiler arasında canlı tutulması sağlanmıştır. Örneğin İşıya'ya atfedilen bir rü'yette İsrailoğullarının şımarıklıkları ve Tanrı Yahve'den yüz çevirmelerinin sonucu olarak Davut'un kurduğu Büyük İsrail Krallığının yıkıldığı ve geriye çok az bir Yahudi topluluğu kaldığına dikkat çekildikten sonra bu topluluğun tekrar Kudüs'te bir araya gelerek Tanrı Yahve'nin yardımıyla İsrail Krallığını kuracağını altı çizilmektedir:

Onlara de ki, 'Egemen RAB şöyle diyor: İsrailileri gittikleri ulusların içinden alacağım. Onları her yerden toplayıp ülkelerine geri getireceğim. Onları ülkede, İsrail dağları üzerinde tek bir ulus yapacağım. Hepsinin tek kralı olacak. Artık iki ayrı ulus olmayacaklar, iki krallığa bölünmeyecekler. Artık putlarıyla, iğrenç uygulamalarıyla, isyanlarıyla kendilerini kirletmeyecekler. Onları yerleştikleri, içinde günah işledikleri yerlerden kurtarıp arındıracağım. Onlar halkım olacak, ben de onların Tanrısı olacağım. 'Kulum Davut onların kralı olacak, hepsinin tek çobanı olacak. Buyruklarımı izleyecek, kurallarına uyacak, onları uygulayacaklar. Kulum Yakup'a

verdiğim, atalarınızın yaşadığı ülkeye yerleşecekler. Kendileri, çocukları, çocuklarının çocukları sonsuza dek orada yaşayacaklar. Kulum Davut da sonsuza dek onların önderi olacak. ²⁶ Onlarla esenlik antlaşması yapacağım. Bu onlarla sonsuza dek geçerli bir antlaşma olacak. Onları yeniden oraya yerleştirip sayıca çoğaltacağım. Tapınağımı sonsuza dek onların ortasına kuracağım. Konutum aralarında olacak; onların Tanrısı olacağım, onlar da benim halkım olacak. Tapınağım sonsuza dek onların arasında oldukça uluslar İsrail'i kutsal kılının ben RAB olduğumu anlayacaklar.'²⁸

Kudüs'ün düşmesi, mabedin tahribi ve Babil sürgünü her ne kadar Yahudiler tarafından artık sonun yani kıyametin yaklaştığı bir felaket döneminin başlangıcı olarak görülse de yukarıda ifade ettiğimiz gibi İşaya, Hezekiel ve Yeremye gibi sürgün dönemi Yahudi önderlerinin İsrailoğullarına ümit aşıl原因 yönlendirmeleriyle Yahudi geleneğinde Tanrı tarafından yetkilendirilmiş özel bir kurtarıcı/Mesih vasıtasıyla tekrar Kudüs'e dönülüp mabedin ve krallığın tekrar inşa edileceğine yönelik güçlü bir inanç ortaya çıkmış ve bu inanç da zamanla Yahudiliğin en önemli inançlarından biri haline gelmiştir. Dahası bu inanç İsrailoğullarının nihai kurtuluşları ile de ilişkilendirilmiştir. Buna göre Mesih'in döneminde Tanrı'nın yardımıyla dünyanın çeşitli yerlerine dağılan İsrailoğulları dünyanın sonuna doğru tekrar Filistin yurdunda bir araya gelerek Kudüs'ün başkent olduğu ve üçüncü mabedin inşa edildiği Büyük İsrail Krallığını tekrar kuracaklardır. Görüldüğü üzere sürgün dönemi sonrasına ait Yahudi kutsal metinlerinde dağınık İsrail kabilelerinin Kudüs'te toplanması ve mabedin yeniden inşası, Mesih döneminin en önemli özelliği olarak vurgulanmaktadır. Dahası bu metinlere göre sadece Yahudilerin değil, tüm ulusların Tanrı'nın yollarını öğrenmek için Kudüs'e gelecekleri ve burada mabede sunular sunacakları öngörüsünde de bulunmaktadır. ²⁹

Burada konumuz Yahudilikte Mesih beklentisi olmadığından konuyla ilgili detaylı bilgi vermeden Mesih'in gelmesiyle birlikte nasıl bir düzenin kurulmasının öngörüldüğüyle ilgili bazı Yahudi kehanetlerine dikkat çekmek istiyoruz: Yahudi inancına göre Mesih

²⁸ Hezekiel, 37: 21-28.

²⁹ Zekarya, 14: 16-20 (Kudüs'e karşı yürümüş olan bütün milletlerden artakalan herkes yıldan yıla orduların Rabbi krala tapınmak ve çardaklar bayramını tutmak için çıkacak).

Kudüs'te adaletle hükmedecek ve her yerde huzur hâkim olacaktır. Kutsal topraklarda yani Sion/Filistin yurdunda kurt ile kuzu birlikte otlayacak, aslan sığır gibi saman yiyecektir. Tanrı, kutsal dağında kötülük olmayacağını, zararlı hayvanların kimseye zarar vermemesini emredecek, onlar da bu emre itaat edeceklerdir. Vahşi hayvanlar kutsal topraklardan kaldırılacaktır. Kudüs cennet bahçelerine benzeyecek, ürünlerde bolluk olacak ve sürgündeki tüm Yahudiler Kudüs'te bir araya gelecektir.³⁰ Bu dönemde bolluk o kadar çok olacak ki dağlardan tatlı şarap damlayacak, tepelerden süt akacak ve mabeden çıkan bir kaynak Şittim vadisini sulayacaktır. Bu durum ebediyen sürecek ve Kudüs nesilden nesile kalacaktır. Çünkü Tanrı artık onların aralarında yani Sion'da olacaktır.³¹ Dahası Yahudi metinlerinde dünyanın sonu gelmeden Kudüs'ün tekrar Tanrı'nın makamı olacağını da altı çizilmektedir.³²

Tanah'ın dışındaki Jubileler, Enoch ve Tobit gibi Yahudi metinlerinde de Mesih'in gelişinden, Kudüs merkezli olarak kuracağı krallıktan, mabedin tekrar inşasından ve krallığın kurulmasından sonra da bizzat Tanrı Yahve'nin Kudüs'ten krallığı idare edeceğinden bahsedilmektedir.³³ Yine Yahudi metinlerinde örneğin Tobit kitabında Kudüs'ü aşağılayan, kalelerini ve evlerini yıkarak ona zarar verenlere lanet edilirken, şehri inşa edenlerin kutsanacağı da vurgulu bir şekilde ifade edilmektedir:

Kudüs, kutsal şehir. Dünyanın her bölgesi üzerinde görkemli bir ışık parlayacak, Tanrı'nın kutsal adına yakın olmak için çeşitli uluslar uzaktan, dünyanın öbür ucundan gelecekler. Elleri armağanlarla gelecekler. Senin içinde her yeni kuşak sürekli olarak sevincini duyuracak, seçilmiş olan bu kentin adı sonsuza kadar yaşayacak. Dürüst kişiler sende toplanacaktır. Kudüs ve mabet sonsuza dek yeniden yapılacaktır. Kudüs'ün kapıları safirden ve zümrüitten olacak, tüm duvarları değerli taşlarla kaplanacak, Kudüs'ün kaleleri altından ve kale burcundaki siperler som altından

³⁰ Bkz., İşaya, 11: 1-12; 65:25; 35:9.

³¹ Bkz., Yoel, 3: 18-20.

³² Bkz., Malaki, 3: 1.

³³ Bkz., The Book of Jubilees, 1: 15-18; 26-29 (*The Book of Jubilees*, eds.: R. H. Charles (London: Adam And Charles Black, 1902) ; Enoch, IV, 91: 13 (*The Apocrypha and Pseudepigrapha of The Old Testament in English*, ed.: R. H. Charles, (Oxford: Clarendon Press, 1913), II, s. 264).

inşa edilecektir. Kudüs'ün sokakları yakutla ve ofir'den gelen taşlarla döşenecek. Bütün evlerden şarkılar yankılanacak Kudüs'teki insanlar İsrail'in Rabbine hamd olsun diyecekler.³⁴

Yahudi inancında Kudüs, Davut soyundan gelecek olan ilahi donanımlı kral Mesih'in krallığının siyasi merkezi olması yanında ölüm sonrası uhrevi dirilişin ve hesap vermenin de merkezi olarak da kabul edilmektedir. Yahudi inancına göre ölüm sonrasında hesap vermek üzere gerçekleşecek olan diriliş mekânı Kudüs'teki Zeytin Dağı'dır. Nitekim bu inanç dolayısıyla Yahudiler hac için Kudüs'e gittiklerinde burada ölmeyi yeğlerler. Yine İsrail dışındaki Yahudiler de yeniden dirilmenin Kudüs'te gerçekleşeceğine yönelik güçlü Yahudi inancından dolayı ya Kudüs'te ölmeyi ya da burada gömülmeyi arzu etmektedir.

Kudüs'e yaşayanların veya öldüğünde buraya defnedilenlerin şehrin kutsallığından faydalandıklarına dahası bu durumun kişiye bir takım fazilet ve erdemler de kazandırdığına inanılmaktadır. Yine Kudüs'te ölen veya burada gömülen kişilerin hiçbir sorğu olmaksızın kurtuluşu elde ettiklerine de inanılmaktadır. Örneğin Tanah'ta Kudüs'e gömülmenin önemini gösteren çeşitli örnekler yer almaktadır. Bunlardan ilki İbrahim peygamberin bir mezar yeri (Makpela Mağarası) satın alması ve eşi Sara ile kendisinin ve daha sonra da oğlu İshak ile eşi Rebeka'nın bu mağaraya gömülmesidir.³⁵ Yine bilindiği üzere İshak'ın oğlu Yakup ve çocukları Mısır'a göç etmiş³⁶ ve Yakup ölmeden önce çocuklarına öldüğünde Mısır topraklarına değil, ataları İbrahim ve İshak'ın gömüldüğü Makpela mağarasına gömülmesini vasiyet etmiştir.³⁷ Yakup vefat edince Yusuf ve diğer çocukları onu Kenan diyarına götürerek Makpela mağarasına gömmüşlerdir.³⁸ Yusuf da İsrailoğullarına bir gün Kenan diyarına döndüklerinde Mısır'da gömülü olan cesedinden arta kalan kemiklerini Filistin yurduna götürmelerini vasiyet etmiştir. Musa peygamberin kavmini Mısır'dan çıkarırken Yusuf'un vasiye-

³⁴ *The Book of Tobit*, 13: 9, 11, 13, 16, 17. (*The Apocrypha and Pseudepigrapha*, ed.: R. H. Charles, (Oxford: Clarendon Press, 1976), I, s. 237).

³⁵ Tekvin, 23: 19; 25: 9-10.

³⁶ Tekvin, 46: 6.

³⁷ Tekvin, 49: 30, 31.

³⁸ Tekvin, 50: 13.

tini yerine getirmek için kemiklerini yanına aldığı Yahudi metinlerinde ifade edilmektedir.³⁹ İsrailoğullarının kurucu ataları olarak kabul edilen İbrahim peygamber başta olmak üzere oğlu İshak, onun oğlu Yakup ve onun oğlu Yusuf'un Kudüs'teki Makpela mağarasına gömülme arzuları tarihsel süreçte İsrailoğullarının da ya bizzat Kudüs'te veya buraya yakın bir yerde gömülme arzusunda olmaya sevk etmiştir.⁴⁰ Daha sonraki dönemlere ait Yahudi kaynaklarında da bu anlamın devam ettiği görülmektedir. Nitekim bir rivayete göre; Hebron'da İbrahim'in bulunduğu mağarayı ziyaret etmek isteyen bir rabay görevliden izin alarak içeri girmiştir; ancak şiddetli bir rüzgâr ilerlemelerini engellemiştir. Bunun üzerine o kimse atalarına dua ederek mağaradan çıkabilmiştir.⁴¹ Yine Tanah'ta Kudüs'e gömülenlerin mabetteki mezbahın altına gömülmüş gibi kabul edileceği belirtilerek Kudüs'e gömülmenin önemi vurgulanmaktadır.⁴² Nitekim Kudüs ve civarına gömülmenin önemi ile ilgili buraya kadar naklettiğimiz kutsal kitap ifadeleri ile söz konusu ifadeler üzerine bina edilen Yahudi inancının sonucu olarak da özelde Kudüs genelde ise ilkin İbrahim peygambere sonrasında da Musa peygambere vaat edilen toprakların dışında yaşayıp ölmek Yahudiler tarafından doğru bulunmamış ve bunun sonucunda da söz konusu toprakları yurt edinmek Yahudiler için gereklilik değil, zorunluluk olarak görülmüştür. Buna göre; eğitim gibi sebeplerle kısa süreli olarak kutsal topraklar terk edilebilir; ancak geri dönmek gerekmektedir. Kutsal topraklarda yaşayan Yahudilerin günahları bağışlandığı gibi burada gömülen bir Yahudi'nin de bağışlanacağına yönelik bilgiler Yahudilerin Kudüs'le ve Filistin yurdu ile olan bağlarını güçlendirerek onlara söz konusu topraklara ilelebet sahip olma duygusunu vermektedir.⁴³ Burada şu hususun altını çizmekte fayda görüyoruz. Önder ve öncü kabul edilen şahsiyetlerinin mezarlarının bir inancın veya ulusun bir yerdeki varlığının en önemli göstergesi veya diğer bir ifadeyle söz konusu yerin kendilerine ait

³⁹ Tekvin, 50: 25; Çıkış, 13: 19.

⁴⁰ Tudela'lı Benjamin & Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, çev.: Nuh Aslantaş, (İstanbul: İFAV, 2009), s. 54.

⁴¹ Benjamin ve Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, ss. 166-167.

⁴² *Babylonian Talmud Kethuboth*, VIII, 111a (http://www.come-and-hear.com/kethuboth/kethuboth_111.html)

⁴³ Baki Adam, "Kutsal Toprak, Mesih ve Terör", *Dini Araştırmalar*, 7/20, 2004, ss. 61-72, s. 65.

olduğunun tabusu olması gerçeğinden hareket edildiğinde Yahudilerin kurucu ata/patriyark olarak gördükleri İbrahim, İshak, Yakup ve hatta Yusuf peygamberler gibi şahsiyetlerin mezarlarının Kudüs'te bulunduğunu iddia etmesi, tarihsel gerçekliğin ötesinde aslında Kudüs'ün ilelebet bir Yahudi toprağı olduğunu gösterme arzularının bir sonucudur.

Sonuç

Bilindiği üzere dinlerde *axis mundi* yani Kutsalın tezahür ettiğine inanılan ve inananların da Tanrı veya inandıkları tanrısal güçlerle iletişim içinde oldukları mekânların bizzat Tanrı veya tanrısal varlıklar tarafından belirlendiğine yönelik güçlü bir inanç vardır. Dinlerdeki bu özelliği dikkate aldığımızda yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Yahudilere göre Kudüs şehrinin kutsallığı, onun İsrailoğulları tarihinde gördüğü işlevden değil, bizzat Tanrı Yahve'den kaynaklanmaktadır. Aslında Kudüs şehrinin önemi kral Davut'un İsrail kabilelerini birleştirip Büyük İsrail Krallığını kurarak Kudüs'ü başkent olarak ilan etmesiyle başlamasına rağmen Babil Sürgünü sonrası derlenmeye başlanan Yahudi kutsal metinleri yani Tanah merkezli olarak söz konusu İbrahim peygambere hatta bizzat dünyanın yaratılışına götürülmektedir. Bu kapsamda Kudüs, ilk olarak Tanrı Yahve tarafından ilk olarak İbrahim peygamberle yapılan ahitle İsrailoğullarına vaat edilen kutsal toprakların sınırlarına dâhil edilmektedir. İkinci olarak ilk kurucu ata İbrahim peygamber, oğlu İshak, onun oğlu Yakup ve eşlerinin mezarlarının ve Yakup peygamberin oğlu Yusuf'un Mısır'dan çıkışta Musa peygamber tarafından getirilen kemiklerinin Kudüs şehrinde bulunduğu inancıyla Kudüs adeta İsrailoğullarının tapulu malı yapılmıştır. Üçüncü olarak hem Davut döneminde kurulan ilk İsrail Krallığının merkezi (başkenti) olması hem de gelecekte Mesih'in önderliğinde kurulacak olan Büyük İsrail Krallığının merkezi olacağına yönelik güçlü inanç, Kudüs'ün İsrailoğullarının dolayısıyla da Yahudilerin ebedi başkentleri olduğu algısını üretmiştir. Son olarak ilk olarak Süleyman peygamber tarafından inşa ettirilen ve Tanrı Yahve ile yapılan ahdi sembolize eden Ahit Sandığı'nı barındırdığına inanılan mabede sahip olması ve ölüm sonrası yeniden diriliş ile Tanrı tarafından hesaba çekilme mekânı olacağına inanılması da Kudüs'ü İsrailoğulları için olmazsa olmaz bir dini mekân haline getirmiştir. Bu dört önemli noktayı dikkate aldığımızda Yahudilere göre ge-

nelde Filistin yurdu özelde de Kudüs şehri sıradan bir yer değil, ellerinde tutmak için ve ellerinden çıktığında da tekrar sahip olmak için her şeyi yapmaları gereken bir yer olma özelliğine sahiptir.

Yahudiler kendileri için hayati öneme sahip olan Kudüs'ün kutsallığının bizzat Tanrı Yahve'den geldiğine inanmaktadır. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz üzere İbrahim ve daha sonrada Musa peygamberlerle yapılan ahit gereği Kudüs'ün de içinde bulunduğu Filistin yurdu Tanrı tarafından İsrailoğullarına verilmiş bir hediyedir. Bu özelliğiyle genelde tüm vaat edilmiş topraklar özelde ise Kudüs ve günümüzde II. Mabetten kalan ve "Ağlama Duvarı" olarak adlandırılan Batı Duvarı ile Mescid-i Aksa'nın içinde bulunduğu yaklaşık 140 dönümlük alan Yahudiler tarafından hususi kutsal alan olarak kabul edilmektedir. Dahası Yahudiler Kudüs ve civarının kıyamete kadar hatta ölüm sonrası dirilişin burada olacak olmasından dolayı ilelebet kendilerine Tanrı tarafından verildiğine inandıklarından hem hayattayken hem de öldükten sonra bu topraklarda bulunma idealine sahiptirler. Bundan dolayı Yahudiler genel olarak arz-ı mev'ud olarak adlandırılan tüm kutsal topraklarda özel olarak da Kudüs'te sadece kendilerinin yaşama hakkına sahip olduğuna inanmaktadırlar. Nitekim Yahudiler bu topraklar için *Eretz Yisrael/İsrail Toprağı* ifadesini kullanarak söz konusu toprakların ebedi olarak kendi yurtları olduğunda ısrar etmektedirler. Dahası Yahudiler ilk insanın yaratıldığı toprağın Kudüs'ten alındığını iddia ederek Kudüs ile Cenneti ilişkilendirmekte ve bir anlamda Kudüs'ün kendilerinin Cenneti olduğunu dolayısıyla da burada yaşayanların günahlarının Tanrı tarafından bağışlanmış olacağını ima etmektedirler. Yine Yahudi tasavvurunda dünyaya on ölçek bilgeliliğin indirildiği, bunun dokuzunun kendilerine vaat edilen topraklara yani Filistin yurduna, birinin de dünyanın diğer kalanına verildiği; dünyaya on ölçek güzellik verildiği bunun dokuzunun Kudüs'e, birinin ise diğer yerlere layık görüldüğün altı çizilerek *arz-ı mev'udun* özel olarak da Kudüs önemine dikkat çekilmektedir.

Kudüs şehri ile ilgili Yahudi kutsal metinlerinde yer alan iddiaları ve Yahudilerin Kudüs şehri ile ilgili telakkilerini bir bütün olarak göz önüne aldığımızda sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Davut peygamberin kurduğu ve Kudüs'ün siyasi ve dini bir merkez yapıldığı Büyük İsrail Krallığının MÖ. 586'da Babilliler tarafından yıkılması, Kudüs'ün ve mabedin tahribi ile önde gelen Yahudilerin

Babil'e sürgün edilmesinin yarattığı travma ve psikoloji içinde şekillendirilen Yahudi kutsal metinleri (*Tanah=Eski Ahit*) sadece Yahudilere kutsal bir tarih oluşturmamış aynı zamanda onlara kutsal bir siyasi ve dini merkez de oluşturmuştur. Bu merkez de hiç şüphesiz ki Kudüs şehridir. Nitekim yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu şehir aslında Davut peygamberin onu kurduğu İsrail Krallığının merkezi yapmasından sonra önem kazanmaya başlamasına rağmen Yahudi kutsal metinlerinde onun ilk kurucu ata İbrahim peygamber, oğlu İshak ve onun oğlu Yakup ile ilişkilendirilmesi ve İsrailoğulları tarafından kurucu ata kabul edilen bu şahsiyetlerin mezarlarının Kudüs'teki Makpela mağarasında bulunduğu inandırılması Yahudileri bu şehrin tapusunun kendilerine ait olduğuna dolayısıyla da bu şehre sadece kendilerinin sahip olması gerektiği kanaatine sevk etmektedir. Dahası Cennette yaratıldığına inanılan ilk insanın çamurunun Kudüs'ten alındığına inanılması ve bu şekilde Kudüs'ün Cennetle irtibatlandırılması Yahudilerin zihninde göksel yani Tanrı katından gelen bir Kudüs algısının da oluşmasına yol açmıştır. Bu da kendilerinin Tanrı'nın seçkin kavmi olduğunu iddia eden Yahudilerin, Tanrı'nın şehri olan Kudüs'te yaşama hakkına sahip yegâne ulus ve din mensubu olduğu algısını güçlendiren bir başka önemli faktördür. 19. yüzyılın son yıllarında gündeme gelen siyasi Siyonizm akımının öncülüğünde başlatılan Filistin topraklarında bir İsrail devleti kurma girişimi ile söz konusu devletin kurulmasından sonra ve günümüzde İsrail'in Filistin yurdunu işgal girişimleri ve uyguladığı terör politikaları siyasi olsa da onları körükleyen, besleyen ve meşrulaştıran en temel unsurlar yukarıda ifade ettiğimiz kutsal kitap temelli Kudüs şehri ve civarı ile ilgili kutsallık algılarıdır. Kutsal kitap ve inanç temelli bu kutsallık algıları, mutlak doğru ve hakikat tekelciliği yapılarak anlaşılmaya devam edildiği müddetçe İsrail'in Filistin yurdunu *Eretz Yisrael/İsrail Toprağı* ve Kudüs'ü de İsrail devletinin başkent yapmak için şiddete dayanan mevcut politikalarını artırarak devam ettireceği muhakkaktır. Bu noktada son olarak şu hususun da altını vurgulu bir şekilde çizmek istiyoruz. Bir peygamberler şehri, sevgili peygamberimiz Hz. Muhammed'in isra ve mirac mekânı olması ve Müslümanlara bir dönem kiblelik yapması dolayısıyla Kudüs şüphesiz ki bizler yani Müslümanlar için de oldukça önemli kutsal bir mekândır. Ancak bu kutsallığı ifade etmek için Kudüs'ün gökte inşa edildiği, arzun kapısı olduğu ve ölümden diriliş mekânı olduğu gibi söylemler, yukarıda gördüğümüz üzere aslında kendilerine kutsal bir tarih ve bu tarihin içinde de özel

bir kutsal alan oluşturmak isteyen Yahudilerin söylemleridir. Kanaatimizce Yahudilerin Kudüs şehri ile ilgili emellerine yardımcı olmamak veya diğer bir ifadeyle onların değirmenine su taşımamak için bizlerin söz konusu bu söylemlerden uzak durması ümmetin yararına olacaktır.

Kaynakça

- Adam, Baki. "Kutsal Toprak, Mesih ve Terör", *Dini Araştırmalar*, 7/20, 2004.
- Armstrong, Karen. *Jerusalem: One City Three Faiths*, (New York : Ballentine Books, 2005).
- Aydın, Fuat. "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", *Eskişeni*, 37, 2018, ss. 109-125.
- Babylonian Talmud*, Berakhoth, II, 30a, 6-9. (<http://www.come-and-hear.com/berakoth/index.html>)
- _____, Kethuboth, VIII, 111a (http://www.comeandhear.com/kethuboth/kethuboth_111.html)
- _____, Suka, IV, 51b, (<https://juchre.org/talmud/sukkah/sukkah3.htm#chap04>)
- _____, Yoma, II, 21a (<https://juchre.org/talmud/yoma/yoma1.htm#21a>)
- Besalel, Yusuf. *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. 2, (İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2001).
- Josephus, Flavius. *The Works Of Josephus*, trans.: William Whiston, (America: Hendrickson, 1999).
- Goldhill, Simon. *The Temple of Jerusalem*, (Cambridge: Harvard University Press, 2005).
- Mert, Rabia. *Kutsal Bir Mekan Olarak Kudüs*, (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2018).
- Midrash Rabbah*, Genesis, trans.: H. Freedman, (London: The Sancino Press, 1961).
- Montefiore, Simon Sebag. *Jerusalem: The Biography*, (London: Weidenfeld & Nicolson 2011).
- Rosovsky, Nitza. *City of the Great King: Jerusalem from David to the Present*, (Cambridge: Harvard University Press, 1996).
- Safrai, Shmuel. "Pilgrimage", *Encyclopedia of Judaizm*, XVI, eds.: Joseph Neusner, Alan J. Avery-Peck & William Scott Green, (Leiden, Brill, 1999).
- The Apocrypha and Pseudepigrapha of The Old Testament in English*, ed.: R. H. Charles, (Oxford: Clarendon Press, 1913), II.
- The Book of Jubilees*, ed.: R. H. Charles, (London: Adam And Charles Black, 1902).
- The el-Amarna*, trans.: Anson F. Rainey, (Leiden: Brill, 2015).